

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1953**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1953

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en statyett av Gustav II Adolf, utförd i silver och emaljarbete (höjd 245 mm). Kompletterad med ett servisglas bildar den en dryckespokal av en för 1600-talet typisk art. Statyetten, som närmare behandlas på sid. 189, är en gåva av Nordiska museets vänner (inv.-nr 245 487).

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1953

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

DET STENBOCKSKA FIDEIKOMMISS- BIBLIOTEKET

av Sam Owen Jansson

Prinsessan Sophia Albertina, Gustav III:s enda syster, avled 75 år gammal den 17 mars 1829 i sitt palats vid Gustav Adolfs torg. Bouppteckning förrättades i maj och juni, men förteckningen över prinsessans bibliotek, som bibliotekarien vid Uppsala universitet docent Johan Henric Schröder hade åtagit sig, var färdig först den 3 september. Över sin förmögenhet hade prinsessan disponerat i ett den 8 mars dagtecknat testamente. Sedan undantag gjorts för vissa gåvor till hennes närmaste omgivning och till den Bernadotteska kungafamiljen, hade prinsessan insatt grevinnan Lolotte Stenbock f. Forsberg och dennas ende son Magnus, vilken var kammarherre hos prinsessan, som universalarvingar.

Lolotte Forsberg, som var född 1766, hade som barn tagits om hand av drottning Lovisa Ulrika, vilken hade fäst sig vid flickan och före sin bortgång anförtrött henne åt Sophia Albertinas omsorger. Hon fick sedermera tjänst som kammarfru hos prinsessan. Sophia Albertina hade från begynnelsen känt en instinktiv sympati för Lolotte. År 1795 fick hon förklaringen — Lolotte var i själva verket hennes syster; det var blodets röst som hade gjort sig gällande! Ett par anonyma brev och ett miniatyrporträtt av konung Adolf Fredrik, som hade inlämnats av en okänd man inlagt jämte några juveler i en trädosas med påskrifter i salig änkedrottningens piktur, övertygade Sophia Albertina helt och fullt. Hon betraktade hädanefter Lolotte som sin närmaste och käraste anförvant, oberörd av omgivningens misstro och motstånd, när hon kämpade för att ge Lolotte en överensstämmande ställning. 1799 gifte hon bort Lolotte med sin förste hovstallmästare Gustaf Stenbock, som länge uppvaktat mamsell Forsberg, och

lyckades slutligen få sin skyddsling som grevinna Stenbock presenterad för konungaparet. Vid prinsessans eget lilla hov avancerade Lolotte Stenbock till överhovmästarinna.

I testamentets punkt 22 meddelar Sophia Albertina följande föreskrift rörande sitt bibliotek: "Iag undantager äfven från Delningen" (kvarlåtenskapen skulle i öfrigt delas lika mellan grevinnan Stenbock och greve Magnus) "mitt Bibeotek med sine Estamper och Protefölig Skåp och de Lärda Fruentimmernas Portraiter, samt de Böckerne, som är Qvar i öfre Biblioteket alt Sammans, hvilcket aldrig får åtskiljas. Grefvinnan Stenbock skall likväl behålla det, så länge hon lever; men efter hennes död, till faller det hennes Son och blifver Fidei-Commiss på Sönerne han kan likväl gifvat det om han har flere Söner till hvilcken af dem han tycker det bäst passar. Skulle Magnus Stenbock icke efterlämna någre Bröst Arfvingar, så skall Biblioteket med alt sitt tillbehör, lämnas till Upsala Academie och där aldrig skingras."

Det är uppenbart att biblioteket stått Sophia Albertinas hjärta särskilt nära. Såsom Lovisa Ulrikas enda dotter och dessutom av syskonen den, som stod modern närmast, hade hon helt naturligt ärvt dennas litterära och konstnärliga intressen — och en stor del av hennes böcker. Ända in i det sista kompletterade prinsessan sitt bibliotek med den nyaste litteraturen och de senaste cahiererna av under utgivning varande planschverk. Tack vare hennes testamentariska förordnande utgör det Stenbockska fideikommissbiblioteket också i denna stund ett ovärderligt vittnesbörd om den litterära och estetiska bildningens art och färg hos det svenska hovet under decennierna kring förra sekelskiftet.

Ett så omfattande bibliotek som prinsessans ställer emellertid privatmannen inför vårdnadsproblem, som inte så lätt bemästras. Dess öden bära också vittne därom. Magnus Stenbock gifte sig 1829 med grevinnan Jeanette Hamilton och förvärfvade samma år av svärfadern Torsjö egendom ett par mil väster om Ystad, där han åren 1832—40 uppförde en ny huvudbyggnad för att kunna inrymma vad han ärvt. Det dröjde åtskillig tid innan biblioteket blev ordnat och uppställt i det nya huset. Ännu 1847 rapporterar en iakttagare att så inte skett. I slutet av 1860-talet flyttade emellertid makarna Stenbock till Köpenhamn och sålde

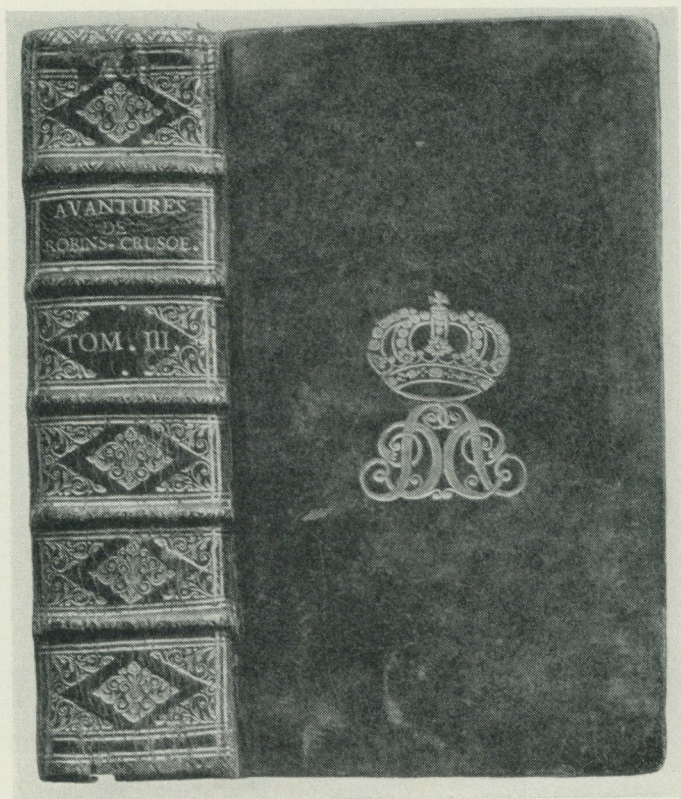

Bild 1. Robinson Crusoe i fransk översättning 1720. Band med drottning Sophia Dorotheas av Preussen pärmexlibris.

Torsjö. Det var i samband härmed som friherre Carl Jedvard Bonde på Ericsberg våren 1867 köpte det stora Stenbockska familjearkivet jämte de samlingar av brev och handlingar, som tillfallit Stenbock genom Sophia Albertinas testamente. Fideikommissbiblioteket hade året dessförinnan i enlighet med prinsessans föreskrift överlåtits till den andre sonen i ordningen, dåvarande legationssekreteraren Otto Stenbock, sedermera överstekammarjunkare hos Gustaf V.

Otto Stenbock, som sedermera gifte sig med en dotter till grun-

daren av Reuters berömda telegrambyrå, flyttade först 1904 tillbaka till Sverige efter att ha lämnat diplomattjänsten som svensk-norsk minister i Konstantinopel. Inte förrän då torde han ha kunnat taga hand om fideikommissbiblioteket, som under mellantiden hade förvarats i Hälsingborg, där hans mor hade bosatt sig efter makens död och där hon avlidit 1892. Biblioteket ställdes nu upp i greve Stenbocks våning på Blasieholmen i Stockholm men nedpackades på nytt efter hans död 1915. Hans maka ingick nytt äktenskap i England, blev änka för andra gången och överlevde även sin son med förste maken; hon gick själv bort i hög ålder under senaste världskriget.

Sophia Albertinas bibliotek kom härigenom att övergå till Otto Stenbocks brorsons son greve Albert Stenbock, innehavare av Sundby fideikommissegendom på Ornö. Denne stod just i begrepp att ordna för boksamlingens mottagande på Sundby, då han omkom vid den fruktansvärda flygolycka på Kastrup den 26 januari 1947, där han var prins Gustav Adolf följaktig som adjutant. Boutredningsmännen påyrkade nu inventering av fideikommissbiblioteket, och på anmodan av dödsboet medverkade Nordiska museet till att denna kom till stånd; lokal och arbetskraft ställdes för detta ändamål till förfogande i museet. Inventeringsarbetet, som utvidgades till en fullständig katalogisering, utfördes av fil. dr Arvid Bäckström och fröken Märta Reuterswärd i samarbete med den som skriver dessa rader.

Genom överenskommelse med nuvarande ägaren greve Gustaf Otto Stenbock, Sundby, har Nordiska museet glädjen att fortfarande ha det Stenbockska fideikommissbiblioteket i sin vård. Sedan Sällskapet Bellmans minne sommaren 1949 till Stockholms stadsmuseum överflyttat sina samlingar, som varit inrymda i några rum i Tottieska malmgårdens övre våning på Skansen, fick museet möjlighet att där anordna en temporär fristad för den deponerade samlingen. Med bistånd av arkitekten Carl-Axel Acking inreddes två av rummen, varvid det ena försågs med en fast hyllinredning i hondurasmahogny i en stil, som utan att vara pastisch dock ansluter sig till den gustavianska tidens smakideal. Medel härtill ställdes till förfogande genom Samfundet Nordiska museets vänner.

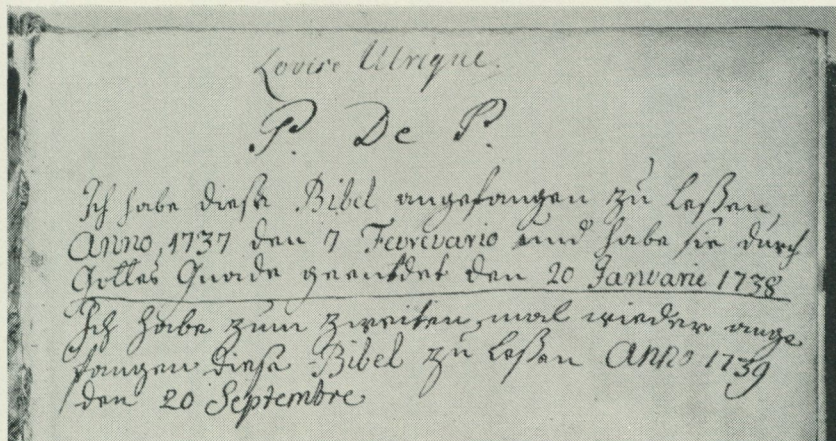
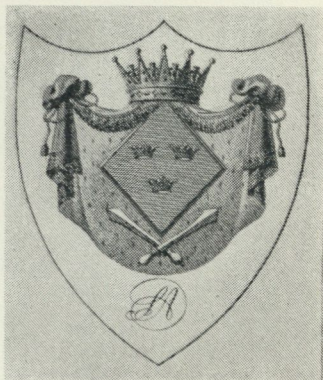

Bild 2. Egenhändig anteckning av prinsessan Lovisa Ulrika i en bibel från 1736, att hon genomläst den under tiden 7 febr. 1737 till 20 jan. 1738 och så änyo börjat från början 20 sept. 1739.

I det egentliga biblioteksrummet, bild 5—7, äro böckerna i möjligaste mån uppställda i den ordning deingo i J. H. Schröders år 1829 upprättade katalog, som är indelad i ämnesgrupper; i ett skåpbord som står fritt på golvet har dock samlats större delen av det svenska beståndet och planschverken. Av de inredningsföremål, som enligt prinsessans testamente och bouppteckningen skulle medfölja fideikommissbiblioteket — jordglob, bokskåp osv. — finnas tyvärr endast de "Lärda Fruentimmernas Portraiter" i greve Stenbocks ägo. Ett biblioteksbord, som Otto Stenbocks änka ansåg tillhöra fideikommisset, innehas nu av Uppsala universitet. Huruvida hennes uppfattning är riktig, har diskuterats med universitetet, och frågan är ännu ej fullt utredd. De tolv porträtten pryda emellertid nu väggen till vänster om entrén och fondväggen. Det är inga originalporträtt utan en serie kopior från 1700-talet, som tillhört drottning Lovisa Ulrika. De vittra damerna äro följande: Madeleine de Scudéry (1607—1701), Ninon de Lenclos (1620—1705), Françoise de Motteville (1621—89), Marie de Sévigné (1626—96), Marie Madeleine de La Fayette (1634—93), Hortense Desjardins, dite Madame de

*Bild 3. Prinsessan Sophia Albertinas
exlibris.*

Villedieu (1640—92), Antoinette Deshoulières (1638—94), Anne-Thérèse de Lambert (1644—1733), markisinnan de Sévigné's dotter Françoise de Grignan (1646—1705), Anna Dacier (1651—1720), grevinnan de Grignans dotter Pauline de Simiane (1674—1737) och Gabrielle du Châtelet (1706—49). De ha alla spelat ledande roller i de franska litterära salongerna under Ludvig XIV:s och Ludvig XV:s tidevarv. Sex av dem äro genom ett eller flera av sina verk representerade i biblioteket.

Det Stenbockska fideikommissbiblioteket omfattar i nuvarande skick 4 470 volymer och 7 portföljer med gravyrer och teckningar. Under årens lopp ha omkring 700 av Schröder förtecknade volymer kommit på villovägar. Vid inventeringen 1947—48 visade det sig emellertid att Schröders katalog ej är fullständig. Det som nu förvaras i det yttre rummet har av någon anledning ej kommit med, och antalet delar i de förtecknade verken visar sig ibland i verkligheten vara större.

Ätminstone en tredjedel av bokbeståndet härrör från drottning Lovisa Ulrika. Drottningens böcker äro bundna i karaktäristiska Schneidler-band med det svensk-preussiska alliansvapnet på frampärmen. Åtskilliga av dem har Sophia Albertina sedermera låtit förse med sitt eget monogram under hertiglig krona på bakre pärmen. En liten del, ett hundratal volymer, är arvegods från Sophia Albertinas mormor, drottning Sophia Dorothea av Preussen (död 1757); hennes böcker kännas igen på mono-

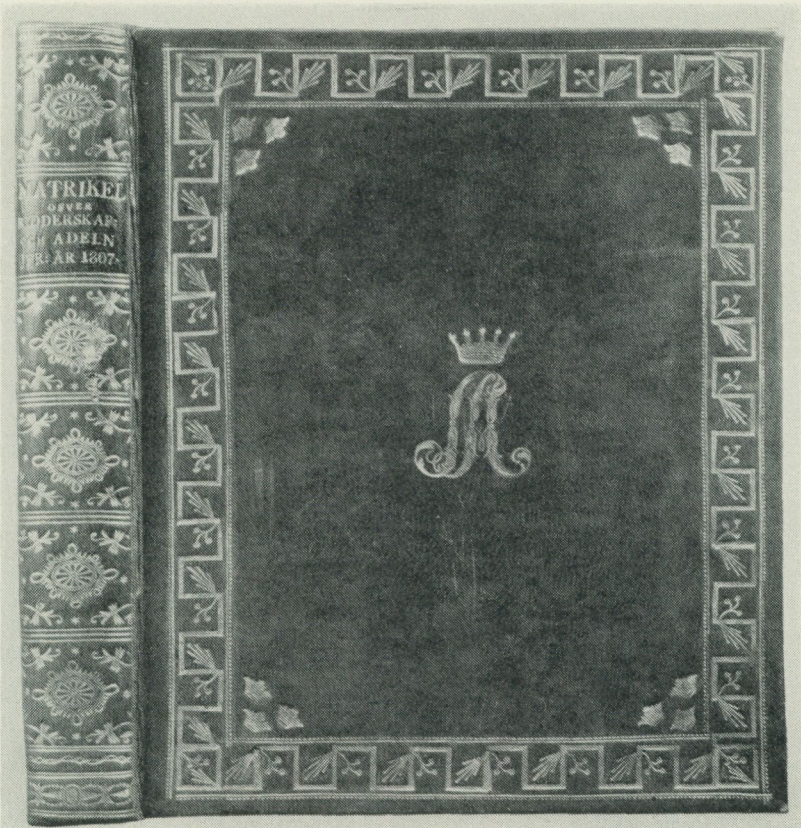

Bild 4. C. F. Rothliebs adelsmatrikel 1818. Bandet, med prinsessans pärmexlibris, troligen av J. C. Caloander & B. Schneider. Alagreckbården från Chr. Schneidlers stämpelförråd.

grammet, den enhetliga bindningen och biblioteksnumren på ryggen, bild 1. Till och med Lovisa Ulrikas farmor, den "filosofiska" drottningen Sophia Charlotta (död 1705), är representerad som bokägare genom två volymer. I övrigt har biblioteket sålunda samlats av Sophia Albertina själv. Ett studium av den egenhändigt förda privata kassabok från hennes senaste levnadsår, som finnes bevarad i Ericsbergsarkivet, ger vid handen att hon flera gånger om året från Paris får stora boksändningar för 400 à 600 riks-

daler vid varje tillfälle. Då det kan vara av intresse att följa hennes utgifter för inköp, prenumerationer och inbindning under några år, avtryckas här nedan hithörande poster från åren 1824—26 (ortografien lämnar åtskilligt övrigt att önska!):

			Rdr.	sk.
1824				
April	29	Tersner Svänksa Veuer ¹	10	—
Maj	13	En Bock Måd Estamper	7	16
	28	Rikekert ² för inbundna Böker	100	32
Juni	14	L'Abbe Gridaine ³ för Böker	537	8
	21	Broder Mönster	11	—
Aug.	4	Les Oeuvres de Lor Biron ⁴	14	12
Nov.	1	Til Fulnad af Tuska och Franska Gazette Råknigen	90	—
1825				
Jan.	30	2 Exemplar av Klinkoströms Resa ⁵	16	—
Febr.	3	Tärsner	10	—
		Alla Swänksa Afvisär för år 1825	42	24
Maj	30	Richter för inbunda Böker	81	16
Juni	16	L'Abbe Gridaine för Divers fron Paris	523	20
Sept.	23	Tuska Gazetter för år 1825	177	—
Dec.	4	Böker	5	16
	20	Tersner	10	—
1826				
Jan.	7	Swänks Tidnigarna	47	24
	12	Voyage en Frans par le Comte Orloff ⁶	14	—
	19	Labbe Griden	247	—
Mars	1	Inbining af Böker	3	—
April	20	Tersner	10	—
	29	Upsala Dom Korases Prenumeration ⁷	3	24
Maj	31	Les Gasette de Hambourg et Journaux	177	—
Juli	3	En Bock	10	—
Okt.	19	L'Abbe Gridaine	438	—
Nov.	2	Le dernie des Mohegain ⁸	5	40
	12	Böker	4	32
Dec.	2	Tersener	10	—
		Upsala DomKörka	3	24

¹ U. Thersner, Forna och närvarande Sverige; utgavs häftesvis 1817 ff.

² H. C. Richter, bokbindare i Stockholm 1793—1829.

³ J. B. Gridaine, katolska församlingens i Stockholm föreståndare 1805—33.

⁴ Les œuvres de Lord Byron, traduits en français. 4me éd. Paris 1822—25.

⁵ A. Klinckowström, Bref om de Förenta Staterna, författade under en resa i Amerika åren 1818, 1819, 1820. Sthlm 1824.

⁶ G. W. Orloff, Voyage dans une partie de la France. Paris 1824.

⁷ J. H. Schröder, Upsala domkyrka med dess märkvärdigheter. Teckningar af F. Werner. Sthlm 1826—27.

⁸ F. Cooper, Le Dernier des Mohicans. Paris 1826.

Bild 5. Bokhyllorna av mahogny med skyddsnät av mässingstråd äro ritade av arkitekt C.-A. Acking.

Bild 6 och 7. Det Stenbockska fideikommissbiblioteket i Tottieska malmgården på Skansen.

När apostoliske vikarien i Stockholm började tjänstgöra som prinsessans bokfurnissör, kan f. n. ej utredas. Av en händelse (en revisionsanmärkning i redogörelsen för hovstatsmedlen 1800) vet man, att hon också anlitat L. J. D'Aries' franska bokhandel i Stockholm, sålunda före Gridaines tid.

Men prinsessan har också köpt böcker under sina utlandsvisitelser. Hon besökte Italien 1792—93, och i Tyskland vistades hon åren 1787—1803 långa tider i Quedlinburg i egenskap av regerande abbedissa. Tack vare en bevarad räkning från bokhandlaren i Quedlinburg kunna vi ännu ställa upp de sexton band, som han levererade våren 1803. Det fria kejserliga riksstiftet Quedlinburg var en av dessa många kuriösa små statsbildningar, varav det Tysk-romerska riket överflödade, en pensionsanstalt för oförsörjda furstliga damer, som grundats såsom nunnekloster redan på 900-talet men fortlevt i förändrad form efter reformationen. Ämbetet som abbedissa var förenat med en furstlig inkomst och hade före Sophia Albertina, som blev den sista innehavaren, beklänts av prinsessor tillhörande det preussiska konungahuset. I Sophia Albertinas exlibris, bild 3, återfinna vi Quedlinburgs korsade breda svärd under de svenska tre kronorna.

Vitterhet, historia och skön konst utgör bibliotekets huvudbestånd. Memoarlitteraturen från franska revolutionen och Napoleonstiden är troligen komplett. Under hela den tid, under vilken biblioteket har växt fram, har den litterära bildningen talat med fransk tunga. Det är ett försvinnande litet antal böcker som icke är franska original eller franska översättningar, och det är klart att i detta antal är det mesta svensk litteratur. De stora engelska författarna från Daniel Defoe och Jonathan Swift till Walter Scott och Lord Byron äro alla företrädna i biblioteket — i fransk översättning. Endast Fieldings "Tom Jones" finns också i en engelsk upplaga. Det betydelsefulla engelska inflytandet på den europeiska litteraturen förmedlades av dessa franska översättningar, som inte dröjde att utkomma länge efter de engelska originalen, i London, i Amsterdam eller i Paris. Så var förhållandet ännu på 1820-talet, då prinsessan kunde köpa t. ex. Fennimore Coopers "Den siste mohikanen" i fransk översättning, samma år som engelska originalet utkom. Detta kunde vi ju nyss konstatera

Bild 8. Band av F. W. Statlander, G. Svalander m. fl. med nyklassicistisk dekor. Tredje bandet från höger tillhör Rosendals bibliotek, övriga det Stenbockska fi-deikommissbiblioteket.

i hennes egen kassabok, fastän boken nu inte ingår bland de 21 volymer Cooper, som biblioteket kan uppvisa. Det är intressant att finna, att hon inte skaffar Cooper på svenska; han började ändå översättas 1825. Samma reflexion gör man inför de åttio volymerna Walter Scott, av vilken åtminstone 25 verk utgavs på svenska under prinsessans livstid. Goethes "Werther", Schillers "Geschichte des 30jährigen Krieges", Gessner, Klopstock och Wieland finnas — i fransk språkdräkt. Det obetydliga tyskspråkiga beståndet är till största delen religiös litteratur eller sammanhänger på ett eller annat sätt med Quedlinburg. En hel serie hyllningsverser från olika kategorier av undersåtar i den goda staden i hemmagjorda men påkostade sammets- och sidenband är ett minne av Sophia Albertinas installation hösten 1787.

Av speciellt intresse äro några böcker som tillhört drottning Lovisa Ulrika. J. H. Schröder börjar sin förteckning med drottningens tyska bibel, i vilken hon egenhändigt antecknat, att hon läst den från pärm till pärm som sjuttonåring 1737—38 och så

Bild 9. Band utförda för prinsessan Sophia Albertina troligen av H. C. Richter på 1820-talet.

börjat läsningen på nytt 1739, bild 2. Under mellantiden har hon läst sin franska bibel, som också den ingår i fideikommissbiblioteket. Där finns också en i Tyskland tryckt engelsk bibel, som tillhört henne, men fråga är om hon kunde läsa engelska, innan hon blev svensk kronprinsessa. I Sverige bedrev däremot Lovisa Ulrika studier i engelska språket, något tämligen ovanligt för den tiden, varom vittna en volym egenhändigt skrivna översättningsövningar och en volym med engelska glosor; bägge tas upp i Schröders katalog, men den senare kom vid Torsjöarkivets försäljning att följa med till Ericsberg.

Det Stenbockska fideikommissbiblioteket är som helhet betraktat ett utomordentligt skådeexempel på bokbandskonstens höga nivå under 1700-talets andra hälft och 1800-talets första tredjedel. Särskilt vackra äro de röda banden av vad man då kallade marokäng i den svenska avdelningen. När man håller banden i sin hand, ville man ge mycket för en bokbindarsignatur

i dem. Tyvärr äro endast tre band i hela biblioteket försedda med en sådan, men signaturer i denna tids band torde också vara sällsynta företeelser. Av dessa tre är ett utfört av I. Wilson i London, de andra äro enkla partiband av stockholmsbokbindarna H. G. Björkblad och E. Norman. De från Lovisa Ulrikas bibliotek stammande banden äro emellertid, i den mån de äro utförda i Stockholm, med visshet bundna av hennes hovbokbindare Christoffer Schneider (död 1787). Hans änka gifte sig med J. C. Caloander, som upptog styvsonen Benjamin Schneider som kompanjon; från deras verkstad härrör troligen det bild 4 visade bandet. När vi komma in på 1800-talet äro redan de vid första påseendet mest särpräglade bokbandsornamenten allmän egendom och kunna påträffas i olika kombinationer på band, som utgått från helt skilda verkstäder. Bild 8 visar några band, där på ryggarna använts stämplar, som bevisligen tillhört såväl H. C. Richters och G. Svalanders som F. W. Statlanders stämpelförråd. Den redan åberopade kassaboken från åren 1824—29 ger emellertid vid handen, att prinsessan dessa år uteslutande anlitate Hans Christoffer Richter, och bland annat därför kunna de på bild 9 avbildade banden med stor visshet attribueras till honom.

Har prinsessan verkligen läst alla dessa böcker, kanske den klentrogne betraktaren ville fråga. I detalj undandrar sig ju det rätta förhållandet vårt bedömande; det är få böcker som se så flitigt använda ut som det på bild 9 förekommande exemplaret av Anna Maria Lenngrens "Skaldeförsök" med Sophia Albertinas namnteckning. Men om vi utbyta ordet "läst" mot "läst eller hört läsas" och erinra oss, att en fransysk lektris ingick i prinsessans hovstat, som i testamentet särskilt apostroferas "för de Åren hon beständigt varit vid min Person", torde vi kunna med övertygelse svara, att biblioteket minst av allt utgjort ett dött kapital för Sophia Albertina och hennes hov.